

Людмила Сорочук

Праця Івана Огієнка в царині етнокультури

Іван Огієнко, відомий як мовознавець, релігійний та громадський діяч, водночас не оминув увагою і українську етнографію та фольклористику. Стаття присвячена головним аспектам цієї теми у творчості Івана Огієнка: розглянуто відповідні праці, зокрема «Дохристиянські вірування українського народу» та «Українська культура».

Ivan Ohienko, known as a linguist, at the same time didn't override the Ukrainian ethnography and folklore. The article deals to the main aspects of this theme in the scientific work of Ivan Ohienko: the relevant works have been considered, including «Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people» and «Ukrainian culture».

Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) – визначний український учений, державний, громадський, релігійний діяч, педагог, мовознавець, літературознавець, історик, філософ, поет, редактор, видавець, автор першого повного канонічного перекладу українською мовою Біблії [3, с. 5]. Можна впевнено назвати Івана Огієнка одним з фундаторів української науки, освіти й видатним українським просвітителем ХХ століття.

Усе своє життя він віддав дослідженням національної культури й служінню народові. У 1919 р. працював міністром народної освіти і міністром віросповідань Української Народної Республіки. У 1918–1920 рр. – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. За волею долі емігрував до Польщі, пізніше до Канади. У 1933 р. заснував у Варшаві щомісячний журнал «Рідна мова», який виходив до 1939 р. і мав великий вплив на утвердження норм єдиної літературної мови і формування національної свідомості українців поза межами тодішньої України.

Обраний першоієрархом Української Православної Церкви в Канаді він розгорнув активну науково-дослідну роботу, опублікувавши понад сорок досліджень з історії культури, церкви, мови, етнографії. Митрополит Іларіон упорядкував вищу богословську освіту для православних канадських українців, розбудував богословський факультет Манітобського університету, перетворивши його в Колегію імені св. апостола Андрія, у якому, налагодив видавничу діяльність.

Світове визнання І. Огієнку принесли фундаментальні праці з історії української культури, мови, історії церкви, які й нині не втратили свого наукового значення. Варто назвати такі його

праці: «Українська культура» (1918), «Історія українського друкарства» (1924), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958), «Українська церква за часів Богдана Хмельницького» (1956), «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 р.» (у 2-х т., 1930), «Візантія і Україна» (1954), «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія» (у 2-х т., 1927–1928), «Дохристиянські вірування українського народу» (1965), «Слово о полку Ігоревім» (1949, 1967), «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян» (у 2-х т., 1937) та ін. Варто згадати титанічну працю Івана Огієнка над перекладом Біблії та укладання багатьох словників, більшість яких присвячена унормуванню української мови. Частину словників І. Огієнко встиг надрукувати у Києві та Львові. Значну кількість словників, менших за обсягом, вчений, не маючи коштів видати окремо, друкував упродовж багатьох років у редактованих ним часописах «Рідна мова», «Наша культура», «Віра й культура».

Завдяки працьовитості та багатогранності наукових пошуків талановитий учений і одночасно релігійний діяч залишив нащадкам спадщину цікавих напрацювань й у царині української культури. Варто зазначити, що в сфері українознавства є такі теми, які мало досліджувались допоки їх не відкрив митрополит Іларіон. І сьогодні вони існують завдяки першопрохідницьким зусиллям владики. І. Огієнко, за словами В. Качкана, є «носієм і творцем невсипущого національного духу» [6, с. 281].

Інтерес до української культури він виплекав й виніс зі своєї селянської родини, батьківської

хати, містечка Брусилова Радомишльського повіту Київської губернії, де народився і провів дитячі роки. Р. Кирчів зазначає: «Сільська тема домінує у більшості нарисів, віршів, публіцистичних і науково-популярних статей І. Огієнка, надрукованих у пресі кінця XIX – початку XX ст. Немає сумніву, що уважне прочитання цих публікацій дослідником виявило б і чимало відомостей народознавчого характеру і, властиво, фактів причетності їх автора до цього предмета» [7, с. 9]. Наприклад, у статті «Як селяни читають і пишуть по-українськи» автор подає цікаві відомості про сприйняття селянами українського друкованого слова [12]. З етнографічного погляду публікація цінна як конкретний штрих до характеристики етнокультурної ситуації і специфіки буденної свідомості українського села на початку XX ст. Знання етнокультурних реалій різних регіонів України спостерігаємо і в інших численних працях І. Огієнка з проблематики української мови і правопису.

Серед праць Івана Огієнка варто відзначити історико-краєзнавчий нарис про село Водотин Радомишльського повіту (нині Житомирська область) [10]. У ньому знаходимо інформацію про громадський побут, традиційні форми які зазнають істотних змін під впливом різних новацій, що йдуть із міста, робітничих середовищ і посилення самоосвітньої роботи на селі. Автор описує духовний стан українських селян напередодні революційного перелому.

Однією з найважливіших праць І. Огієнка в царині етнографії та фольклору є курс лекцій «Українська культура» [13]. Ця історично-публіцистична книга налічує чотири розділи: «Українська культура за давні віки», «Вплив української культури на московську», «Українська культура XIX-го віку», «Тернистим шляхом (про кривди народів вкраїнському)».

У зазначеній роботі автор наголошує, що українська культура – це «все те, що утворив народ український за довгі віки свого існування» [13, с. 9]. Вчений зазначає, що народ, усупереч складним історичним перешкодам і негараздам, утворив власне життя, велику своєрідну культуру. Попри складний історичний розвиток, війни, поневолення, народна культура збереглася, збагатилась й витворилась як неповторна, оригінальна та самобутня. Тому українська етнокультура, як наголошував І. Огієнко, – це система багатовікових культурних здобутків простого народу, тобто традиційно-побутової культури, і надбань

матеріальної та духовної професійної культури [1, с. 102].

Побудову нарису історії української культури, осмислення її самобутньої сутності Іван Огієнко виводить від народних джерел. Він говорить про феномен української народної пісні, в яку вклав народ свою самобутню ознаку, ознаку багатой культури і яскравої талановитості, про унікальність у світовій культурі такого явища, як українські думи, що на чужинців справляють неабияке враження [13, с. 5]. У зазначеній праці автор, крім усної словесності, характеризує розмаїття народного орнаменту, зазначаючи, що обов'язковими для селянина є вироби зі скла, глини, плетіння, ткацтво, різьблення, писанки, вишивки, красиве народне вбрання, будівництво. Великими культурними здобутками вважає вчений неповторні українські народні звичаї і обряди, вироблені впродовж віків засади звичаєвого права.

Особливо цікаві його судження про вплив народної пісні на український церковний спів, відгомін у ньому мотивів «наших народних пісень і наших старих козачих дум» [13, с. 6] і взагалі – про участь народного елемента у створенні своєрідної української церковної культури, що вирізняє українське православ'я з-поміж інших православних церков. Цій проблемі Іван Огієнко приділив багато уваги і в пізніших своїх працях, зокрема, в період його церковної діяльності в статусі архієпископа Холмсько-Підляської єпархії і митрополита Української православної церкви.

Особливо цікавою, з погляду наукової роботи, є тема зв'язку українського християнства з народними традиціями, з народною культурою, яка вилітала у монографію «Дохристиянські вірування українського народу» з підзаголовком «Історично-релігійна монографія». Написана вона в 1946 р. у Швейцарії, згодом доповнена як частина курсу лекцій з історії української церкви і тільки в 1965 р. вперше опублікована.

У книзі описано й проаналізовано дохристиянські вірування, слов'янську міфологію, головних дохристиянських богів, українську демонологію, дохристиянську богослужбу, відунство і повір'я, життя людини в обрядах і повір'ях, смерть, похорон і загробне життя, стародавні народні свята, двовір'я, вдачу і суспільне життя наших прадавніх предків [15, с. 157].

Р. Кирчів, аналізуючи «Дохристиянські вірування українського народу», зазначив: «Незвичайності цій праці надає передусім те, що вийшла вона з-під пера вченого уже в сані верховного ієрарха Української православної церкви – Митрополита

Іларіона. Під цією назвою вона з'явилася і в друку. Християнська церква впродовж багатьох століть різко відмежовувала себе від язичництва і всіляко поборювала його залишки. В Україні дохристиянські вірування і збережені їх традиційні елементи іменувалися поганством, що однозначно виводилося від слова «поганій» – злий, шкідливий, неприємний, негативний» [7, с. 12].

На початку передмови автор пояснює поняття «поганський», зазначаючи, що воно є похідним не від українського «поганій», а від латинського «*pagus*» – село, «рада» – сільський, «радані» – селяни. Він наголошує, що дохристиянські вірування найбільше і найстійкіше зберігалися в селах. Крім того, пом'якшує ортодоксальне розмежування між християнством і дохристиянськими віруваннями, вказуючи, що хоч у головному кожний народ сповідує Віру Христову «більш менш однаково, але не кожне сходиться з іншими в розумінні й виконанні буденних звичаїв християнського життя. А це тому, що кожен народ мав свою власну Віру ще й до Християнства, і звичайно міцно тримався її і далі, під час Християнства. Бо ж ніхто Віри своєї відразу не кидає» [5, с. 6].

У зазначеній книзі митрополит Іларіон розвиває думку, що релігійні вірування як складова духовного життя людини дуже повільно піддаються змінам, і з введенням християнства попередні вірування не зникли, а співіснували з ним, особливо в селянському середовищі. На основі цього співіснування постав синкретизм – двоєвір'я: поєднання дохристиянських вірувань з вірою новою – Християнством. «І це двоєвір'я, – зазначає вчений, – панує й сьогодні в світі, де сильніше, а де менше, але воно таки панує у всіх народів світу. Панує так, як було і за перших віків Християнства: у духовної інтелігенції Християнство більш-менш нормальне, а в «простого» народу – сильне ще й двоєвір'я, чи т. зв. поганство...» [5, с. 6].

Вказуючи на тісний зв'язок релігійних вірувань із культурою, Іван Огієнко зазначає: «Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри – більше чи менше – лежить таки його віра дохристиянська. У цьому вага дохристиянських вірувань. І хоч церква осуджувала їх тисячі раз, дохристиянські вірування («поганство») ясно знати по всіх християнських землях ще й тепер, і скрізь вони живі й активні» [5, с. 6–7].

У праці автор наголошує на важливості вивчення дохристиянських вірувань українського народу, «бо тільки знаючи їх, ми можемо

належно зрозуміти теперішню духовну культуру цього народу і правдиво оцінити силу пізнішої християнізації серед нього... Сучасної духовної культури українського народу належно й глибоко ніхто не зрозуміє, коли він не знає його вірувань дохристиянських» [5, с. 8].

Щодо структури роботи Р. Кирчів зауважує: «Праця І. Огієнка має добре продуману, просту і логічно чітку побудову, ясний і зрозумілий навіть для найширшого читача виклад. Опираючись на широку літературу з проблематики дохристиянських вірувань різних народів, на матеріалі українських та інших дослідників, наш учений так групує наявні відомості, щоб показати спочатку характерні особливості анімістичного світогляду, себто одухотворення, одушевлення давньою людиною свого довкілля, на якому ґрунтувалася первісна віра. Він слушно вважає, що ця віра мала багато спільного в різних народів, бо походила з давньої етногенетичної спільноти народів, наприклад, індоєвропейських чи їх частини – слов'янських. А тому виділити з неї “чисто українські вірування часто нема змоги”» [7, с. 15].

У результаті творчого пошуку Іван Огієнко простежив історію формування наших вірувань і зробив висновок, що найдавніша доба життя європейських народів, а відтак і вироблення їхньої мови, духовної культури, припадає на індоєвропейський період, а культ природи лежав в основі первісного світогляду. Той далекий час змінила інша історична доба розвитку людства – слов'янська. Основи ж українських вірувань витворилися і розвинулися в чорноморсько-дунайську добу (IV–IX ст.), зазнавши впливу не тільки інших слов'янських народів, а й греків та римлян (маловідомо, що міфологічні образи Долі, Коляди, русалки ми перейняли від римлян). Київська доба поклала кінець дохристиянським віруванням праукраїнців. Взагалі, віднести окремі дохристиянські вірування до певної доби практично неможливо – далися взнаки часові нашарування, культурні взаємовпливи народів. Розповідаючи про стародавні погляди на природу, світовідчуття, учений для прикладу наводить низку сучасних метафоричних виразів: сонце «заходить, сідає», буря «вие», вітер «свище», які нині втратили своє пряме значення і набули нового, переносного значення. Сьогодні ми навіть не замислюємося над тим, що колись люди оживляли явища природи, одухотворювали їх [2, с. 103]. Таким чином, вчений підводить нас до висновку, що анімізм і антропоморфізм складають основні риси дохристиянських вірувань,

які можна простежити у світовому фольклорі, поетичній мові.

Автор намагається максимально охопити досліджувану проблему. Його монографія вміщує 13 розділів, останній з яких присвячено питанням християнізації України. Звужене розуміння самого поняття «дохристиянські вірування» часто призводить до спрощеного вивчення духовної культури нашого народу. З цього приводу слушним є застереження І. Огієнка: «Зводити дохристиянські вірування до самого тільки фольклору, календаря, медицини, до самої етнографії, як це в нас часто робили й роблять, ніяк не можна, бо реальні факти говорять про зовсім інше: дохристиянські вірування були й zostалися як істотні вірування. Старі вірування, крім цього, часто перетворювалися в найрізніші повір'я, міфи та в легенди, але все в такі, в яких ці вірування виходять занадто видними. Взагалі, маємо багато різних стародавніх оповідань, які просто вияснюють довколишній світ і природні явища» [5, с. 16]. Так, наведені автором цитати з літописних оповідань про Кия, Щека й Хорива, про полян тощо, дають чіткі уявлення про поклоніння силам природи як основу давніх вірувань наших пращурів. Давня культура праукраїнців відображається і в народних обрядах. Наприклад, святковий ритуал із «калітою» на Андрія свідчить про стародавні вірування в небесні світила, особливо в сонце. На це свято господині випікали кругле печиво у вигляді сонця, з діркою в центрі й використовували для обрядодійств.

З культом сонця тісно пов'язаний і весільний обряд. Часто у весільних піснях звертаються до сонця, місяця, зірок; їх фігурками, «шишками» оздоблюють весільний ритуальний хліб – коровай. Цікаво, що хліб здавна в українців мав круглу, як сонце, форму. Як бачимо, все це залишки давнього світогляду, прадавніх вірувань наших предків, які трансформувалися й деякі збереглися до сьогодні.

Таким чином, ця праця допомагає осмислити зв'язок давніх вірувань пращурів з космогонією, природними стихіями, рослинним й тваринним світом та світом предків, себто показати духовну багатогранність етнокультури українців.

У підрозділі «Звіриний світ» І. Огієнко розповідає про місце тварин у житті пращурів. Часто люди визначали для свого роду чи племені тотем – звіра-захисника, а поважні старійшини вибирали собі «звірину» назву. Синкретичний характер первісного світогляду виявився в наведених ученим прізвищах Вовк, Лев, Заєць, Лисиця, Півень.

Цікавою в цьому аспекті є народна символіка, широко представлена І. Огієнком із відповідними прикладами, коментарями й поясненнями. Наприклад: ведмідь – символ недотепи («Зробити ведмежу послугу»), заєць – символ боягузтва, переляку («Такий відважний, як заєць»), собака – символ вірності («Вірний, як собака»), бджола – символ працьовитості («Будь робоча, як бджола»), віл – символ працьовитості та ін. Чоловіка часто порівнювали з волом, а жінку з короною («Горе тобі, воле, коли тебе корова коле»). У такий спосіб вимальовується ціла система народних символів, які розкривають нам національне світобачення, без чого важко осмислити і сприйняти образи художньої літератури [9].

Окремий матеріал про культуру нашого народу містить розділ «Українська міфологія». Інформація про головних дохристиянських богів – Сварога, Перуна, Дажбога, Хорса, Велеса, Стрибога, Симарегла, Мокошу, Ладу й Ладю, Ярила, Купайла та ін. – свідчить про те, що давні слов'яни були багатобожниками.

Не менш важливими для вивчення духовної культури нашого народу є розповіді І. Огієнка про зародження первісної релігії, заснованої переважно на міфічних звичаях та обрядах, наприклад, жертвоприношення. У праці досить повно представлено матеріал про відунство й повір'я. Автор показав, як чарівництво широко відбилося в нашій мові: у словах (волхв, кудесник, ворожбит, знахар, відьмак, відун, чарівник, чаклун, шептун, чародій, химородник), приказках («У вдовиці чари на полиці», «Баба-шептуха від злого духа», «І ворожка не порадить», «На вечорницях дівки чарівниці»). Учений наголошує на тому, що не треба плутати відьом із чарівницями, бо останні можуть робити й добро, а відьми здатні лише на зло. Віра у відьом характерна для багатьох народів, найбільша вона в німців, поляків, українців; а от латинські народи відьом майже не знають.

Ми з життєвого досвіду знаємо, що слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу – воно лікує, приносить добро чи, навпаки, шкодить. Іван Огієнко твердить, що колись віра в магічну силу слова була дуже великою, тому особливо шанували волхвів, ворожбитів, які знали молитви, заговори тобто «чарівні» слова. На цьому засновані різні примовляння за святковим столом, в бесідах, привітання, побажання, заклинання, замовляння тощо. Наприклад, примовляння «Щоб вашим дітям щастя на кожному пальці сиділо, щоб воно вам усім у ваші двері не вмещалося», закляття

«Іди-іди, дощичку, зварю тобі борщику», «В печі огонь горить і тлить дрова, – так би тліло й горіло серце в ворога мого» [5, с. 190–193]. У словесній формі ці вирази передають образне мислення, емоційно-чуттєвий досвід наших предків, адже стародавні вірування тісно пов'язані з народними обрядами та звичаями.

Показовим у монографії вченого є зв'язок ритуальних обрядів із повір'ями. Так, українці дуже вірять в добрі й злі дні тижня, тобто щасливі й нещасливі: понеділок – злий день, середу і п'ятницю здавна шанують, і досі на ці дні припадає піст (існує повір'я «Хто сміється в п'ятницю, буде плакати в неділю»); символічним є число 7, поширене в обрядах, особливо весільному (7 коровайниць, на коровай береться вода з сімох криниць тощо). Поряд із цим учений наводить низку переконливих свідчень про вірування українців у потойбічне життя.

Особливий інтерес для вивчення духовної культури нашого народу становить інформація про стародавні народні свята. І. Огієнко зазначає, що ці свята – то наші хліборобські обряди, які склали річний ритуальний календар. Календарна обрядовість була дуже насиченою. Майже кожний день характеризувався якимись обрядами й повір'ями. Свідченням цього сьогодні є залишки обрядових пісень (веснянки, гаївки, купальські й жнивварські (зажинкові, обжинкові) пісні, колядки, щедрівки).

Аналізуючи наукову розвідку І. Огієнка, Р. Кирчів дуже влучно зауважує: «Монографія «Дохристиянські вірування українського народу» засвідчує широку обізнаність її автора з українськими етнографічним і фольклорним матеріалом та глибоке його історико-культурологічне осмислення. Як учений-релігієзнавець й історик української церкви, І. Огієнко проникливо побачив у цьому матеріалі чимало таких граней і нюансів давніх вірувань наших предків, які до нього залишалися непоміченими чи недостатньо трактованими. В ньому полягає і головна значимість цієї праці в українській етнографії і фольклористиці. Зрештою, як спроба узагальнюючого нарису системи дохристиянських вірувань українського народу з реконструкцією широкого спектру їх проявів і збережених пережитків у народній традиційно-побутовій культурі, ця праця і досі не має в українській науці рівних» [7, с. 16].

Постійна присутність українознавчого (етнографічного й фольклористичного) компонента у сфері знань і наукових інтересів І. Огієнка виявляється і в багатьох інших його публікаціях. Він кваліфіковано рецензує працю Ф. Колесси

«Народні пісні з південного Підкарпаття», написану на основі зібраного вченим матеріалу на Закарпатті (в Ужгородському окрузі й на Пряшівщині). Робить при цьому слушні зауваження щодо спільної основи ритміки народних пісень у всіх слов'ян і вказує на потребу вивчення чужоземних впливів на нашу пісенність, зокрема, в етнічно змішаних зонах і пограниччях із використанням відповідних даних мовного матеріалу [11, с. 89].

Варто звернути увагу і на журнали «Наша культура» (варшавського – 1935–1937 рр. і вінніпезького – 1961–1963 рр. періодів), «Слово істини» (Вінніпег, 1947–1951 рр.) та «Віра й культура» (Вінніпег, з 1953 р.), які містять численні статті, розвідки, дослідження самого їх видавця і керівника І. Огієнка та інших авторів, де питання і матеріали з предметної сфери українського народознавства часто розглядаються чи порушуються в широкому контексті історичної, культурологічної, мовної, релігійної проблематики українського національного буття [14, с. 70]. Особливо часто в еміграційний час звертається І. Огієнко до рідних етнографічного і фольклорного джерел у зв'язку з постійною громадянсько-патріотичною турботою та невтомною працею над збереженням національної ідентичності, мови, віри, народних традицій українців на чужині. Він нагадує про красу і самобутність українського народного одягу, вишивки, різьблення, писанкарства, багатство і високу гуманістичну сутність народних календарних і родинних звичаїв та обрядів, досвіду сімейного виховання, закликає до збереження народних традицій у сімейному і громадському побуті українців в середовищі «чужого» світу [7, с. 17].

У дослідницьких працях І. Огієнка в еміграційний канадський період простежується подальший розвиток і поглиблення його попередніх суджень і положень про важливу сутність народної традиційно-побутової культури в загальному контексті культурних здобутків нації, її духовного розвитку, велику роль і значимість народної культури як етновизначального й етноінтегруючого чинника.

Для сучасної української фольклористики цінний досвід методологічних підходів І. Огієнка до розробки й інтерпретації багатьох питань поєднання традиційної культури українського народу з його етнічною історією, свідомістю, менталітетом, збереженням самобутності, із загальним розвитком нації.

Після проведеного аналізу праць І. Огієнка в царині етнокультури ми бачимо, що ці роботи є справді унікальними науковими дослідженнями,

де зосереджена увага вченого до етнокультурних процесів і стану духовності свого народу, його активної позиції для розвитку і утвердження національної свідомості й віри. Вони містять чимало спостережень, зауважень, думок, поглядів, ідей, що спонукають до подальших дослідницьких пошуків у предметних сферах української етнографії й фольклористики та окреслюють продуктивні шляхи їх реалізації.

Отже, опрацьовуючи спадщину Івана Огієнка, ми ще більше переконуємось в тому, що його наукові напрацювання є гарним прикладом наукової ретельності, виваженості підходів, глибокого енциклопедизму та об'єктивності. Те, що зробив Іван Огієнко в царині української культури, заслуговує не лише гідного пошанування, а й необхідності залучення цього матеріалу для практичного використання в сучасних наукових дослідженнях.

1. *Бацевич Ф. С.* Духовний, етно- і культуротвірний потенціал рідної мови в концепції І. Огієнка / Ф. Бацевич // Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси: монографія. – К., 2009. – С. 99–120. 2. *Головай І.* Вивчення спадщини Івана Огієнка на уроках українознавства // Ювілейна книга / Ред. А. А. Марушкевич. – К., 2002. – Ч. 1–2. – С. 100–108. 3. *Зайченко І. В.* Іван Огієнко – видатний український державний, освітній діяч, педагог, просвітителю // Іван Огієнко – видатний український просвітителю ХХ століття: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народж. укр. вчен., держ.-громад. діяча і просвітителя (Чернігів, 27 лют. 2007 р.) / За ред. І. В. Зайченка. – Чернігів,

2007. – С. 5–9. 4. Іван Огієнко // Золоті імена України. Народжені Україною. Меморіальний альманах у двох томах. – Т. 2. – К., 2002. – 896 с. 5. *Іларіон*, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Іван Огієнко. – Вид. 2-ге. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 424 с. 6. *Качкан В.* Етнокультурний пласт Івана Огієнка / В. Качкан // Українське народознавство в іменах: У 2 ч. Ч. 1. – К.: Либідь, 1994. – С. 281. 7. *Кирчів Р.* Внесок Івана Огієнка в українську етнографію і фольклористику / Р. Кирчів // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 4–6. – С. 9–18. 8. *Костриця М.* Краєзнавчі студії у спадщині Івана Огієнка (до 125-річчя від дня народження) / М. Костриця // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2007. – № 8 (лют.). – С. 5–6. 9. *Кучерук О. А.* «Дохристиянські вірування українського народу» І. Огієнка як джерело вивчення духовної культури українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7912/97>. 10. *Огієнко І.* Село Водотын Радомышльського уезда Киевской губернии / І. Огієнко // Радомыслянин. – Радомышль, 1914. 11. *Огієнко І. Ф.* Колесса. Народні пісні з південного Підкарпаття. Тексти і мелодії із вступною розвідкою. – Ужгород, 1923 / І. Огієнко, Ф. Колесса // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1924. – Т. 83. – Кн. 5. – С. 89–91. 12. *Огієнко І.* Як селяне читають і пишуть по-українськи / І. Огієнко // Літературно-науковий вістник. – К.; Львів, 1909. – Кн. 6. – С. 505–514. 13. *Огієнко І.* Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918 (Друк. «І. Чоколов»). – 272 с. 14. *Тимошик М. С.* Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія / М. Тимошик. Передмова М. Г. Жулинського. – К.: Заповіт, 1997. – 231 с. 15. *Ювченко П.* Дослідження митрополитом Іларіоном (Іваном Огієнком) дохристиянських вірувань українського народу // Ювілейна книга / Ред. А. А. Марушкевич. – К., 2002. – Ч. 1–2. – С. 157–159.